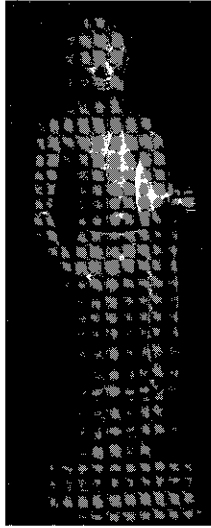

พระพิมพ์ดินเผาจากราชบุรี : ร่องรอยความสัมพันธ์ระหว่าง นิกายเถรวาท-มหายานในสมัยทวารวดี

อาจารย์ธนกฤต ลออสุวรรณ*

พระพิมพ์ดินเผาเป็นโบราณวัตถุประเภทหนึ่งที่มีจะพบเสมอตามแหล่งโบราณคดีในวัฒนธรรมทวารวดี ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างยิ่งในฐานะที่เป็น “ศาสนาหลัก” ของวัฒนธรรมดังกล่าว พระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดีเท่าที่ค้นพบก็มีอยู่หลายรูปแบบ ซึ่งเป็นผลมาจากคติความเชื่อและประติมานวิทยาของพุทธศาสนาแบบต่างๆ ในช่วงเวลานั้น ในบรรดาพระพิมพ์สมัยทวารวดีอันหลากหลายนี้มีพระพิมพ์อยู่แบบหนึ่งซึ่งมีความน่าสนใจ ที่สามารถบ่งบอกถึงความสัมพันธ์ระหว่างนิกายเถรวาทและนิกายมหายานในช่วงเวลานั้นได้ พระพิมพ์แบบดังกล่าวนี้ ส่วนใหญ่จะพบตามแหล่งโบราณคดีในเขตจังหวัดราชบุรี มีจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติราชบุรี 1 ชั้น (ภาพที่ 1, 2) พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุททอง 1 ชั้น (ภาพที่ 3, 4) และมียุอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร 2 ชั้น (ภาพที่ 5)

* อาจารย์ประจำ คณะศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์

ลักษณะของพระพิมพ์แบบนี้ เป็นรูปพระพุทธเจ้าประทับนั่งแบบปรยงค์สถานะ (ขัดสมาธิราบ) พระหัตถ์แสดงปางธยานมูทรา (ปางสมาธิ) ตรงพระเศียรมีประกามณฑลเป็นวงอยู่รอบ และมีต้นไม้อยู่เหนือเศียรองค์พระประธานด้วย ซึ่งพระพุทธรูปองค์นี้ประทับนั่งอยู่บนดอกบัวที่มีก้านงอกมาจากเบื้องล่าง ตรงก้านบัวซึ่งเป็นส่วนล่างของภาพ มีรูปบุคคล 3 คน โดยคนหนึ่งกำลังทำท่าคล้ายชูก้านบัวขึ้น อีกสองคนทำท่าคุกเข่าคล้ายกำลังไหว้ ถัดขึ้นมาในระดับเดียวกับองค์พระประธาน ปรากฏรูปบุคคลยืนแบบตรีภังค์ โดยมีสิ่งของอยู่ในมือ (ดอกบัว?) โดยทางด้านขวาขององค์พระประธานมี 3 องค์ ส่วนด้านซ้ายของพระประธานมีองค์เดียว ถัดขึ้นมาด้านบนมีรูปบุคคลปรากฏกายบนก้อนเมฆเพียงครึ่งองค์ คล้ายกำลังลอยอยู่บนอากาศ โดยทางด้านขวาขององค์พระประธานมี 3 องค์ ส่วนด้านซ้ายของพระประธานมีองค์เดียวเช่นกัน ถัดขึ้นมาอีกก็จะเป็นแนวนบนสุดของภาพ มีรูปกลุ่มบุคคลแสดงท่าทางคล้ายกำลังเหาะอยู่บนท้องฟ้า ที่มุมของด้านบนของภาพ จะมีรูปวงกลมขนาดเล็กที่มีบุคคลอยู่ภายในวงกลมดังกล่าวปรากฏอยู่ทั้งสองข้างของภาพด้วย

การแปลความเรื่องราวและคติการสร้าง

องค์ประกอบภาพที่ปรากฏในพระพิมพ์แบบนี้ค่อนข้างมีความซับซ้อนในการแปลความเรื่องราวและคติการสร้าง อย่างไรก็ตามได้มีนักวิชาการบางท่านทำการศึกษาและแปลความหมายไว้ดังนี้

แนวความคิดแรก เชื่อว่าหมายถึง พุทธประวัติตอน “แสดงมหาปาฏิหาริย์” ตามคติความเชื่อในคัมภีร์ภาษาสันสกฤต ดังเช่นที่ปรากฏในคัมภีร์ทิวายาทาน (Divyavadana) ของพุทธศาสนาหินยานนิกายสรรพาสติวาท¹ ที่กล่าวไว้ว่า เมื่อพระพุทธองค์ทรงรำพึงถึงวารจิตของสัตว์โลก และประสงค์จะแสดงมหาปาฏิหาริย์ ณ เมืองศราวาสตี (สาวัดถิ) ในชว่งนั้นเอง พระอินทร์ พระพรหม พร้อมทั้งเทวดาอีกหลายแสนองค์ได้ลงมาเฝ้าพระพุทธเจ้าด้วย โดยที่พระพรหมไปประทับอยู่ทางด้านขวา ส่วนพระอินทร์ไปประทับอยู่ข้างซ้ายของ

¹ แม้ว่า “ทิวายาทาน” จะเป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นในพุทธศาสนาหินยานนิกายสรรพาสติวาท แต่ในคัมภีร์นี้ก็พบอิทธิพลแนวความคิดและคติความเชื่อตามแบบนิกายมหายานอย่างชัดเจน จนอาจถือได้ว่าเป็นคัมภีร์สำคัญเล่มหนึ่งของนิกายมหายานด้วย ดู ผาสจ อินทรารุจ, พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2543), 26.

พระพุทธองค์ ขณะนั่นเอง ก็มีราชาแห่งนาคสองตนนามว่า นันทะและอุปนันทะ ได้เนรมิตดอกบัวขึ้นดอกหนึ่ง ใหญ่เท่าล้อเกวียนและมีกลีบหลายพันกลีบ กลีบเหล่านั้นล้วนแต่เป็นทองคำทั้งสิ้น ส่วนก้านนั้นเป็นเพชรพลอย ครั้นแล้วจึงนำดอกบัวนี้ขึ้นถวายพระพุทธองค์ พระพุทธองค์ได้ทรงรับและเสด็จขึ้นประทับนั่งขัดสมาธิบนดอกบัวนั้น แล้วทรงเนรมิตดอกบัวเช่นเดียวกันนั้นขึ้นอีกดอกหนึ่ง มีพระพุทธนิรมิตของพระพุทธองค์ประทับอยู่เช่นกัน แล้วปรากฏรูปพระพุทธองค์ทั้งข้างหน้า ข้างหลัง และรอบๆ พระองค์ เป็นจำนวนนับไม่ถ้วน แผ่ไปจนถึงชั้นอกนิษฐ์ พระพุทธนิรมิตเหล่านี้บ้างองค์จิ่งกรม บ้างองค์ประทับยืน บ้างองค์ประทับนั่ง บ้างองค์บรรทม บ้างองค์ทรงบันดาลให้เกิดเป็นแสงสว่าง บ้างองค์ทรงบันดาลให้เกิดฝน บ้างองค์ทรงบันดาลให้เกิดเปลวไฟ ซึ่งแต่ละองค์ก็ได้วิเศษนาธรรมซึ่งกันและกันด้วย²

เหตุที่แปลความว่าพระพิมพ์ชิ้นนี้เป็นภาพเหตุการณ์ตอนดังกล่าวนั้น เนื่องจากตรงส่วนล่างใต้องค์พระประธานมีรูปบุคคลหนึ่งกำลังทำท่าจับก้านดอกบัวชูขึ้นรองรับพระพุทธเจ้า ซึ่งน่าจะหมายถึงราชาแห่งนาค ตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ทิวาทานนั่นเอง³

แนวความคิดที่สอง เชื่อว่าหมายถึง “อัมภมาหาโพธิสัตว์” (Astamahabodhisattva) ในคติความเชื่อของพุทธศาสนานิกายมหายานสกุลวัชรยาน เนื่องจากบริเวณรอบๆ องค์พระประธานนั้น มีรูปกลุ่มบุคคลยืนแบบตริภังค์โดยมีสิ่งของอยู่ในมือ (ดอกบัว?) โดยทางด้านขวาขององค์พระประธานมี 3 องค์ ส่วนด้านซ้ายของพระประธานมีองค์เดียว ถัดขึ้นมาด้านบนมีรูปบุคคลปรากฏกายบนก้อนเมฆเพียงครึ่งองค์ คล้ายกำลังลอยอยู่บนอากาศ โดยทางด้านขวาขององค์พระประธานมี 3 องค์ ส่วนด้านซ้ายของพระประธานมีองค์เดียวเช่นกัน ซึ่งรูปกลุ่มบุคคลดังกล่าวนี้ล้วนสวมผ้าถุงยาวแบบโรตี มีมวยผมสูงคล้ายชฎามงกุฎ ทั้งยังประทับยืนแบบตริภังค์อยู่เคียงข้างและล้อมรอบพระพุทธเจ้าอีกด้วย ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ตรงกับ “พระโพธิสัตว์” ที่ปรากฏกายในฐานะบริวารของพระพุทธเจ้า ตามความเชื่อของนิกายมหายานอย่างชัดเจน เมื่อสังเกตจะพบว่ารูปกลุ่มของ “พระโพธิสัตว์” ในพิมพ์นี้

² Alfred Foucher, “The Great Miracle at Crāvastī”, *The Beginnings of Buddhist Art and Other Essays in Indian and Central-Asian Archaeology* (New Delhi: Indological Book Shop, 1972), 153-159.

³ พิริยะ ไกรฤกษ์, “ประติมากรรมสมัยทวารวดีที่บริเวณถ้ำเขา จังหวัดราชบุรี”, *ศิลปและโบราณคดีในประเทศไทย เล่ม 2* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2518), 86.

มีจำนวนรวมกันทั้งสิ้น 8 องค์ คือ ประทับยืนเคียงข้างพระพุทธเจ้า 4 องค์ และลอยอยู่บนก้อนเมฆอีก 4 องค์ ซึ่งน่าจะหมายถึง “อัมฤตมหาโพธิสัตว์” หรือพระโพธิสัตว์ที่ยิ่งใหญ่ทั้งแปดองค์⁴

เมื่อพิจารณาการแปลความดังที่ได้กล่าวมานี้จะเห็นว่าแนวความคิดที่ว่าพระพิมพ์แบบนี้ หมายถึงคติเรื่อง “อัมฤตมหาโพธิสัตว์” อาจจะไม่ลงตัวกับบริบทอื่นๆ ที่ปรากฏในพระพิมพ์นี้เท่าใดนัก เนื่องจากคติเรื่อง “อัมฤตมหาโพธิสัตว์” ซึ่งเป็นที่นิยมมากในพุทธศาสนานิกายมหายานสกุลวัชรยาน มักจะแสดงภาพพระโพธิสัตว์ผู้ยิ่งใหญ่ทั้งแปด ประทับแวดล้อมองค์ “พระธยานิพุทธไวโรจนะ” ตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ “มหาไวโรจนสูตร” ที่ระบุว่า พระธยานิพุทธไวโรจนะ เป็นผู้ประกาศธรรมต่อพระโพธิสัตว์ทั้งปวง ซึ่งพระโพธิสัตว์ทั้งแปดองค์นี้ ได้แก่ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พระโพธิสัตว์อากาศครรภ พระโพธิสัตว์วัชรปาณี พระโพธิสัตว์กษิติครรภ พระโพธิสัตว์สรรวนิรรมณวิคัมภิน พระโพธิสัตว์ไมเตรยะ (เมไตรยะ) พระโพธิสัตว์สมันตภัทร และพระโพธิสัตว์มัญชุศรี ซึ่งเมื่อรวมกับพระไวโรจนะแล้วก็เป็นสัญลักษณ์ของจักรวาล⁵

หากพิจารณาตามคติเรื่อง “อัมฤตมหาโพธิสัตว์” ที่กล่าวมานี้จะเห็นว่ามิใช่แตกต่างไปจากองค์ประกอบภาพของพระพิมพ์นี้หลายอย่าง เช่น ในพระพิมพ์ชิ้นนี้ มีรูปพระพุทธเจ้าประทับนั่งแสดงปางชยานมูทรา ซึ่งแน่นอนว่าไม่ใช่รูป “พระไวโรจนะ” เนื่องจากพระไวโรจนะจะปรากฏกายด้วยการแสดงปางธรรมจักรมูทราเสมอ⁶ อีกทั้งพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในพระพิมพ์ชิ้นนี้ ยังประทับอยู่ได้คั่นไม้อีกด้วย ซึ่งน่าจะหมายถึง “พระสัมมาสัมพุทธเจ้า” ซึ่งมีพุทธประวัติหลายตอนเกี่ยวข้องกับต้นไม้มากกว่า นอกจากนี้ โบราณวัตถุที่แสดงถึงคติ “อัมฤตมหาโพธิสัตว์” ส่วนใหญ่มักจะปรากฏภาพพระโพธิสัตว์ทั้งแปดองค์ ในลักษณะที่เท่าเทียมกัน คือสามารถเห็นพระวรกายของทุกองค์ได้อย่างชัดเจน และมีขนาดที่เท่ากันทุกองค์ด้วย ตัวอย่างเช่น พระพิมพ์รูป “อัมฤตมหาโพธิสัตว์” จากจังหวัดสุราษฎร์ธานี (ภาพที่ 6) เป็นต้น ซึ่งต่างจากรูปพระโพธิสัตว์ในพระพิมพ์แบบนี้ ที่จะปรากฏกายเต็มองค์เพียง 4 องค์ ส่วนอีก 4 องค์จะปรากฏแค่ครึ่งองค์อยู่บนท้องฟ้า อีกทั้งยังมีการแสดงภาพที่บ่งบอกถึง

⁴ Nandana Chutiwongs, “The Iconography of Avalokitesvara in Mainland South East Asia”, (Ph.D. dissertation, University of Amsterdam, 1984), 227.

⁵ พิริยะ ไกรฤกษ์, ประวัติศาสตร์ศิลปะในประเทศไทย ฉบับคู่มือนักศึกษา (กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2528), 60.

⁶ ศาสฐ อินทราวุฑ, พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน, 101.

ความสำคัญของพระโพธิสัตว์ที่ประทับยืนอยู่ใกล้องค์พระประธานที่สุดด้วย เพราะมีพระวรกายที่ใหญ่โตเด่นชัดกว่าพระโพธิสัตว์และบุคคลอื่นๆ ในภาพทั้งสิ้น

สำหรับแนวความคิดที่แปลความพระพิมพ์ชิ้นนี้ว่า ควรหมายถึงเหตุการณ์ในพุทธประวัติตอน “แสดงมหาปาฏิหาริย์” ตามเรื่องในคัมภีร์ทิวยาวทาน ของพุทธศาสนาหินยาน นิกายธรรมวาสติวาท ซึ่งก็เป็นที่ยอมรับแพร่หลายในนิกายมหายานด้วยนั้น เมื่อพิจารณาแล้วจะพบว่าองค์ประกอบภาพบางอย่างมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องดังกล่าวนี้ด้วย กล่าวคือ รูปบุคคลที่ตรงเบื้องล่างของภาพ ซึ่งกำลังทำท่าจับก้านดอกบัวชูขึ้นรองรับพระพุทธเจ้านั้นก็น่าจะหมายถึง “ราชาแห่งนาค” ผู้เฝ้าดอกบัวพันกليبเพื่อถวายแด่พระพุทธองค์ ตามที่ระบุไว้ในคัมภีร์ดังกล่าว ซึ่งรูปพญานาคชูดอกบัวถวายพระพุทธองค์เช่นนี้ เป็นสัญลักษณ์สำคัญอย่างหนึ่งของภาพเหตุการณ์ตอนมหาปาฏิหาริย์ที่ปรากฏมาตั้งแต่ในศิลปะอินเดียแล้ว ตัวอย่างเช่น ภาพสลักเล่าเรื่องตอนแสดงมหาปาฏิหาริย์ ศิลปะแบบหลังคุปตะ ที่ถ้ำชันดา หมายเลข 7 (ภาพที่ 7) อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 เป็นต้น ซึ่งการแสดงภาพเหตุการณ์พุทธประวัติตอนนี้ โดยที่มีรูปพญานาคชูดอกบัวถวายพระพุทธองค์ ก็ปรากฏในศิลปะทวารวดีด้วย ตัวอย่างเช่น แผ่นหินแกะสลักภาพตอนแสดงมหาปาฏิหาริย์ จากเมืองนครปฐม ปัจจุบันอยู่ที่ด้านหลังฐานชุกชีพระศรีศากยมุนี วัดสุทัศนเทพวราราม (ภาพที่ 8) เป็นต้น ซึ่งแม้ว่าภาพที่ปรากฏบนแผ่นหินนี้ จะทำตามเนื้อเรื่องในคัมภีร์ภาษาบาลีของพุทธศาสนา นิกายเถรวาท กล่าวคือ มีภาพต้นมะม่วง (คันทามพฤกษ์) ก็ตาม แต่ในภาพนี้ก็ยิ่งปรากฏรูปพญานาคจับก้านดอกบัวชูขึ้นรองรับพระพุทธเจ้าเช่นกัน ซึ่งอาจหมายถึงการผสมผสานคติความเชื่อของฝ่ายมหายานเข้ากับฝ่ายเถรวาทก็เป็นได้

นอกจากนี้ ยังมีข้อสังเกตเกี่ยวกับประวัติมานวิทยาของพระพิมพ์ชิ้นนี้ว่า น่าจะทำตามคติความเชื่อของนิกายมหายานอย่างค่อนข้างชัดเจน เนื่องจากปรากฏภาพ “พระโพธิสัตว์” ประทับยืนขนาดข้าง ในฐานะบริวารของพระพุทธเจ้า อันเป็นคติที่นิยมกันในประวัติมานวิทยาของนิกายมหายานเสมอ ซึ่งคติดังกล่าวเป็นที่นิยมมากในกลุ่มของพระพิมพ์ที่พบตามแหล่งโบราณคดีในคาบสมุทรมหาคีใต้ ตัวอย่าง เช่น พระพิมพ์จากถ้ำเขาขาว จังหวัดศรีสะเกษ (ภาพที่ 9) และพระพิมพ์จากถ้ำเขาอกทะลุ จังหวัดพัทลุง (ภาพที่ 10) เป็นต้น ดังนั้นลักษณะการวางองค์ประกอบของพระพิมพ์ชิ้นนี้ จึงน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากรูปแบบของพระพิมพ์จากคาบสมุทรมหาคีใต้นั่นเอง

อย่างไรก็ตาม การวางองค์ประกอบภาพที่ไม่สมดุลกันของพระพิมพ์ชิ้นนี้ ซึ่งแตกต่างจากลักษณะองค์ประกอบภาพที่สมดุลกันเสมอของพระพิมพ์จากคาบสมุทรมหาคีใต้

อีกทั้งการที่ปรากฏรูป “มานุษยภาค” เพียงตนเดียวกำลังจับก้านดอกบัว⁷ ก็น่าจะเป็นลักษณะเฉพาะของประติมานวิทยาในวัฒนธรรมทวารวดีทางภาคกลาง ที่บ่งชี้ให้เห็นว่า แม้จะได้รับอิทธิพลมาจากรูปแบบของพระพิมพ์ในคาบสมุทรมหานครได้ แต่ชาวพุทธในวัฒนธรรมทวารวดีก็สามารถนำมาปรับปรุงจนเกิดเป็นรูปแบบใหม่ที่มีเอกลักษณ์เป็นของตนเองได้

ข้อสังเกตเกี่ยวกับจารึกด้านหลังพระพิมพ์

เป็นที่น่าสังเกตว่า พระพิมพ์แบบดังกล่าวนี้มีมักจะปรากฏจารึกอยู่ที่ด้านหลังเสมอ (ภาพที่ 2, 4) และมีลักษณะที่คล้ายกันทุกชิ้น กล่าวคือ เป็นจารึกอักษรปัลลวะ ช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 12 ภาษาบาลี เนื้อความเป็นคาถาหัวใจอริยสัจ หรือที่รู้จักกันในนามว่า “คาถาเย ธมฺมา”⁸ ความว่า

“เย ธมฺมา เหตุปฺปภา	เยสํ เหตุํ ตถาคโต ออา
เตสฺสจโย นิโรโธ	เอวํ วาที มหาสมโณติ”

จารึกด้านหลังพระพิมพ์นี้เป็นจารึกที่เกิดจากรอยชุดด้วยวัตถุปลายแหลม ซึ่งบ่งชี้ว่าทำขึ้นในช่วงก่อนที่จะนำพระพิมพ์ไปเผา แต่ข้อสำคัญก็คือ จารึกดังกล่าวนี้ใช้ “ภาษาบาลี”⁹ อันเป็นภาษาที่ใช้ในพุทธศาสนานิกายเถรวาท ซึ่งนับว่าเป็นสิ่งที่แปลกพอสมควรเนื่องจากลักษณะภาพด้านหน้าของพระพิมพ์ บ่งบอกว่าทำตามคติความเชื่อของนิกายมหายานอย่างค่อนข้างชัดเจนดังที่ได้กล่าวไปแล้ว แต่ด้านหลังกลับมีจารึกคาถาเย ธมฺมา ภาษาบาลี ตามคตินิยมแบบนิกายเถรวาท หากจะกล่าวว่าเป็นการหยิบยืมคาถาภาษาบาลี

⁷ การปรากฏรูป “มานุษยภาค” เพียงตนเดียวจับก้านดอกบัวเช่นนี้ ก็ปรากฏในภาพสลัก “มหาปฎิหาริย์” ที่ด้านหลังฐานชุกชีพระศรีศากยมุนี วัดสุทัศน์เทพวรารามด้วย

⁸ คาถานี้เป็นที่นิยมมาตั้งแต่ในอินเดียแล้ว และได้แพร่เข้ามาจนเป็นที่นิยมในวัฒนธรรมทวารวดีด้วย โดยเนื้อความนำมาจากพระวินัยปิฎก มหาวรรค มหาขันธกะ ดู “สาริปุตตโมคคัลลามาฬพพา, พระวินัยปิฎก เล่ม 4 มหาวรรค ภาค 1 และอรรถกถา (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2530), 123.

⁹ ปีเตอร์ สกิลลิ่ง และसानดิ กักคิคำ, “คำอธิบายโบราณวัตถุบางชิ้นในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุทอง”, พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุทอง (ปทุมธานี: สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 2, 2545), 51.

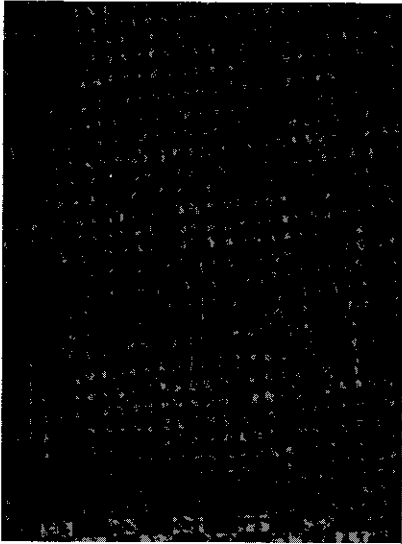
มาใช้ในกลุ่มชาวพุทธนิกายมหายาน ก็ไม่น่าที่จะเป็นไปได้ เนื่องจากคาลานี้มีในภาษาสันสกฤตที่นิกายมหายานใช้อยู่แล้วด้วย ตัวอย่างเช่น จารึกบนประภามณฑลพระพุทธรูปศิลา ศิลปะอินเดียแบบปาละ ที่สมเด็จพระยาจักรพรรดิราชานุกาพทรงนำมาจากพุทธศยาความว่า

“เย ธรรมา เหตุปรภวา เหตุ เตษา ตลาคโต หยุทต
 เตษา จ โย นิโรธ เอวว่าที มหาศรมณะ”¹⁰

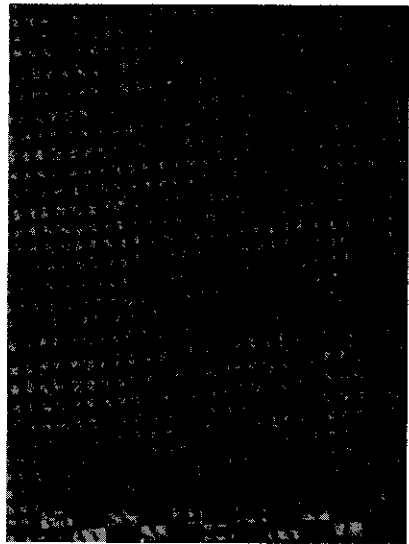
ในเมื่อคาลาภาษาสันสกฤตมีอยู่แล้ว เหตุใดกลุ่มชาวพุทธนิกายมหายาน จึงต้องไปหยิบยืมคาลาภาษาบาลีมาใช้ในการทำพระพิมพ์ตามคติความเชื่อของตน ในทางกลับกัน จารึกด้านหลังพระพิมพ์นี้ เกิดจากการชูดขีดในระหว่างขั้นตอนการทำก่อนที่จะนำไปเผา บ่งบอกว่าผู้ผลิตพระพิมพ์แบบนี้ ควรจะเป็นกลุ่มคนที่ใช้คาลาภาษาบาลีอยู่แล้ว นั่นคือกลุ่มชาวพุทธนิกายเถรวาทนั่นเอง

เมื่อนำหลักฐานทางด้านจารึกเข้ามาประกอบการแปลความพระพิมพ์แบบนี้จึงสรุปได้ว่า พระพิมพ์แบบดังกล่าวนี้ เป็นพระพิมพ์ที่สร้างขึ้นโดยกลุ่มชาวพุทธนิกายเถรวาท ที่ได้มีการหยิบยืมรูปแบบทางประติมานวิทยาของนิกายมหายานเข้ามาใช้ ในขณะที่จารึก “คาลาเย ธรรมา” ก็ยังคงใช้ภาษาบาลีตามคติความเชื่อแบบนิกายเถรวาทอยู่ จึงถือได้ว่าเป็นหลักฐานอย่างหนึ่ง que แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชนที่นับถือพุทธศาสนา นิกายเถรวาท และมหายานในสมัยทวารวดีได้เป็นอย่างดี อีกทั้งยังสอดคล้องกับร่องรอยของอิทธิพลคติความเชื่อในนิกายมหายานจากคาบสมุทรมหาคไต้ ที่แพร่เข้ามาปรากฏในชุมชนโบราณสมัยทวารวดีในบริเวณภาคกลางอีกด้วย

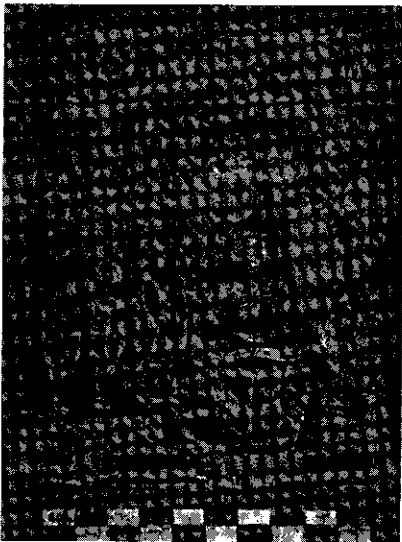
¹⁰จารึกหลักที่ 33, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3 (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2508), 8.

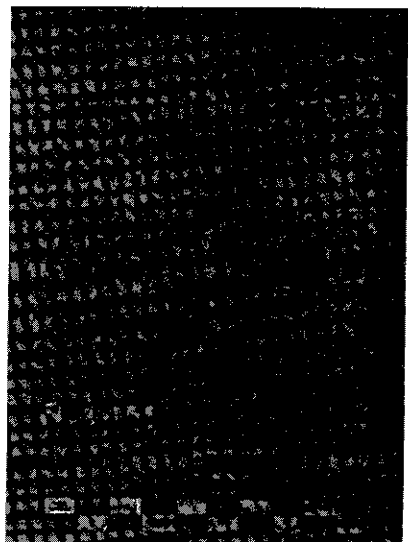
ภาพที่ 1. พระพิมพ์ จากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ
ราชบุรี

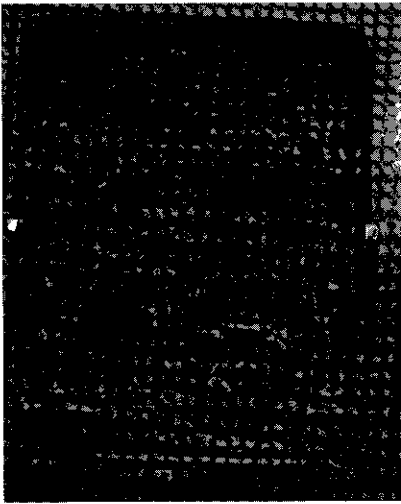
ภาพที่ 2. จารึกด้านหลังพระพิมพ์ ในภาพที่ 1

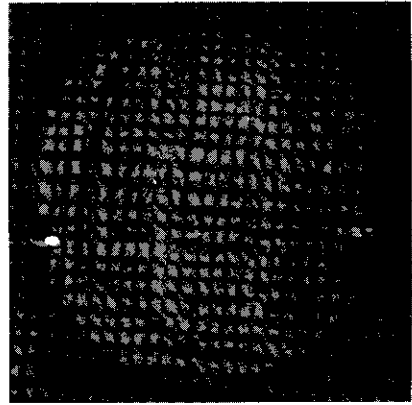
ภาพที่ 3. พระพิมพ์ จากพิพิธภัณฑ์สถานแห่ง
ชาติอุทอง

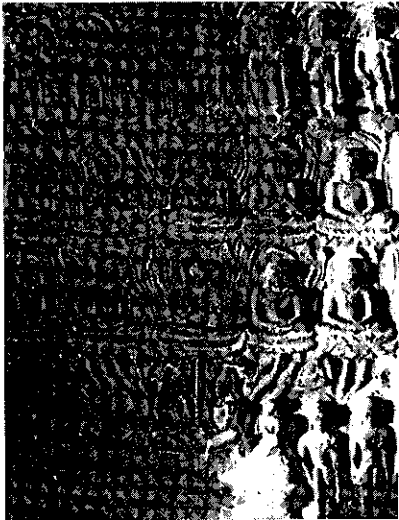
ภาพที่ 4. จารึกด้านหลังพระพิมพ์ ในภาพที่ 3

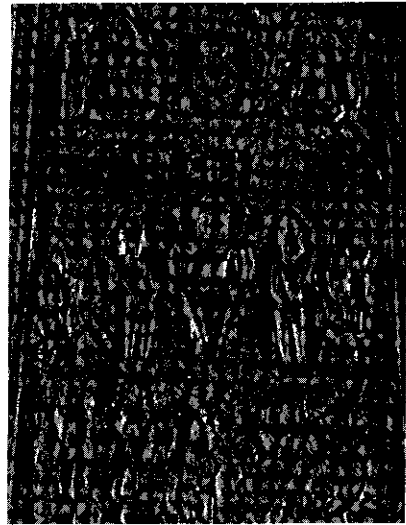
ภาพที่ 5. พระพิมพ์ จากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร

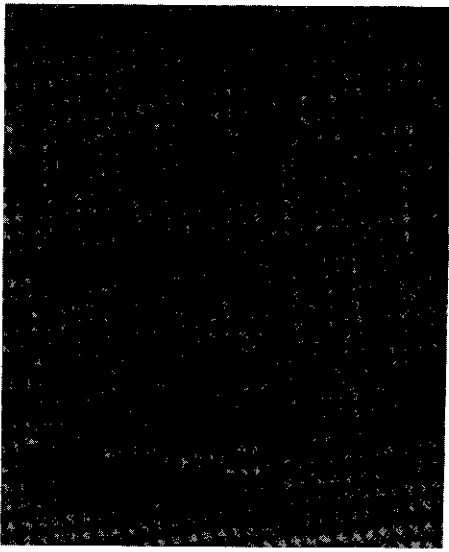
ภาพที่ 6. พระพิมพ์ “อัมฤตมหาโพธิสัตว์” จากจังหวัดสุราษฎร์ธานี

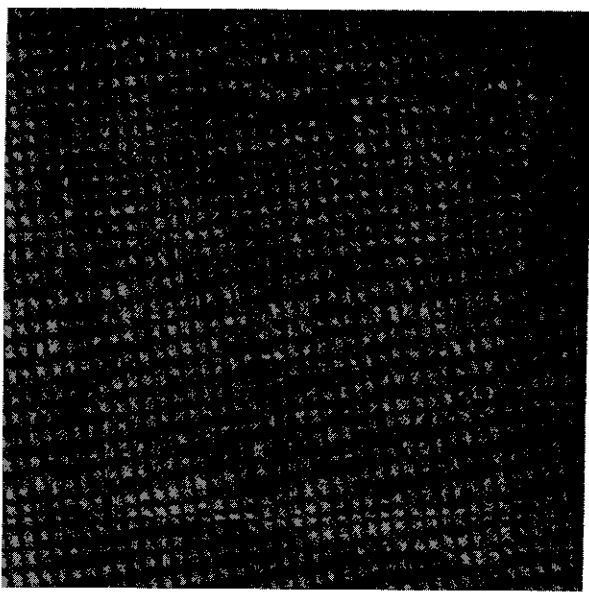
ภาพที่ 7. ภารสลัก “มหาปาฏิหาริย์” ที่ถ้ำอชันดา หมายเลข 7

ภาพที่ 8. ภาพสลัก “มหาปาฏิหาริย์” ที่วัดสุทัศนเทพวราราม

ภาพที่ 9. พระพิมพ์ จากถ้ำเขาขาว จังหวัดตรัง

ภาพที่ 10. พระพิมพ์ จากถ้ำเขาอกทะลุ จังหวัดพัทลุง